

Ewa Rzetelska-Feleszko

Z leksyki Pomorza Zachodniego : wyrazy "struga", "strumień", "zdrój" w nazwach terenowych

Prace Językoznawcze 6, 147-153

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ewa Rzetelska-Feleszko
Warszawa

Z leksyki Pomorza Zachodniego. Wyrazy *struga*, *strumień*, *zdrój* w nazwach terenowych

From lexis of Pomorze Zachodnie. *Struga* (stream), *strumień* (brook), *zdrój* (spring) in field names

The article discusses field names from Pomorze motivated by words *struga* (13 names), *strumień* (4 names) and *zdrój* (9 names).

Przygotowywany *Słownik nazw terenowych Pomorza Zachodniego* stwarza możliwość wykorzystania materiałów słownikowych do publikacji serii artykułów pokazujących zarówno frekwencję konkretnych podstaw służących tworzeniu nazw terenowych, jak i ich lokalizację. Pewne podstawy występują bowiem w większej grupie nazw, inne pojawiają się sporadycznie. Istotne jest też znacznie częstsze występowanie nazw terenowych tworzonych od podstaw słowiańskich w wschodniej części naszego obszaru, tj. tam, gdzie germanizacja ludności pomorskiej nastąpiła później. Dotychczas opracowane zostały i opublikowane artykuły ukazujące rozmieszczenie na Pomorzu Zachodnim nazw terenowych z **kaľb*, **kamь* **gardь*, **stavь*, **běl-*, **ja- / / je-* (np. w **jar-*, **jas-*)¹.

Źródłem materiałowym do badania nazw terenowych jest przede wszystkim rękopiśmienna kartoteka R. Holstena (obecnie złożona w Uniwersytecie Szczecińskim) oraz mapy katastralne i inne mapy urzędowe z XIX w. Kartoteka Hol-

¹ Por. E. Rzetelska-Feleszko: *Elementy dialektalne w Słowniku nazw terenowych Pomorza Zachodniego*. [W:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*. Pod red. H. Popowskiej-Taborskiej. Warszawa 2000, s. 259–264; tejsze: Cz. 2. *Prasl. kaľb 'bloto, muľ, bagno'*. [W:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki*. Pod red. S. Gali. Łódź 2002, s. 463–470; tejsze: *Staropomorskie gard w nazwach terenowych i miejscowych Pomorza Zachodniego*. [W:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki*. Pod red. J. Ruska, W. Borysia i L. Bednarczuka. Kraków 2002, s. 345–350; tejsze: *Pomorskie staw, staw(e)k, stawiszczce*. [W:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*. Red. nauk. R. Wosiak-Śliwa. Gdańsk 2003, s. 121–130; J. Duma: *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające *běl-*. *Prace Filologiczne* 44, 1999, s. 129–138; tenże: *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego – zarys problematyki*. [W:] *Onomastyka regionalna ze szczególnym uwzględnieniem Warmii i Mazur. I* (w druku).

stena sporządzona została w latach trzydziestych XX w. przez Niemców, stąd zapisy nazw są często zniekształcone, pisane w ortografii niemieckiej.

W nazewnictwie terenowym (pól, łąk, lasów, uroczysk itp.) często mamy do czynienia z terminami oznaczającymi ciek wodny, stawy lub jeziora. Bywa tak wówczas, gdy istnienie obiektu wodnego należy do przeszłości lub gdy termin oznaczający wodę przeniesiony został na sąsiedni obiekt terenowy, np. na łąkę, mokradła, uroczysko. W pomorskim nazewnictwie terenowym zachowało się stosunkowo niewiele przykładów nazw od appell. *struga* (13 nazw), *strumień* (4 nazwy) i *zdrój* (9 nazw pewnych, 1 niepewna). Ich rozmieszczenie pokazuje załączona mapa.

Struga – to wyraz ogólnosłowiański wywodzący się z indeur. **sr-ey-* ‘ciec’. J. Udolph sporządził mapę występowania tego wyrazu w nazwach wodnych i miejscowych na całym obszarze słowiańskim²; okazało się, że najbardziej powszechnie występuje on na terenie północno-zachodniej Polski oraz w południowej Małopolsce, ponadto w Słowenii (należy jednak pamiętać, że autor w opublikowanej w 1979 r. książce nie dysponował jeszcze wieloma, dziś już znanymi, materiałami).

Oto zapisy nazw terenowych z Pomorza Zachodniego:

1. *Struggen Bruch*, 1836 UM – łąki koło wsi Bukowa, k. jez. Gardno, na pn-wsch od Słupska (**strug-* + niem. końcówka *-en*; w drugiej części nazwy niem. *Bruch* ‘bagno, błoto’).
2. *Strusk Wiese* 1837 UM we wsi Kościernica na pd-wsch od Koszalina (**stružьkь*, demin. od *struga*, z sufiksalnym *-k*, wskazuje na formę masculinum; polskiemu suf. *-ek* odpowiada kaszubskie *-k*. W drugiej części niem. *Wiese* ‘łąka’).
3. *Strusk Moor* 1837 UM, we wsi Kościernica, jw. Tu również forma demin. masculinum z kaszubskim *-k*; w drugiej części niem. *Moor* ‘bagno, błoto, mokradło’.
4. *Struschk HK* we wsi Głównicy w Słupskiem na pd od jez. Łebsko, tu bez członu niemieckiego wskazującego na rodzaj obiektu (**stružьkь*, masc.).
5. *Struschk HK* we wsi Nożyno (gmina Czarna Dąbrówka), na pn od Bytowa, forma masculinum, jw., bez wskazania na obiekt.
6. *Struschk HK* we wsi Nożynko, k. Nożyna, jw., bez informacji o obiekcie.
7. *Struschk HK* we wsi Skarszów (gmina Dębica Kaszubska) na pd-wsch od Słupska, forma masculinum, jw., bez wskazania na obiekt.
8. *Struschk, Bi der Truschk* HK we wsi Gardna Wielka nad jez. Gardno.
9. *Struschkedick* HK we wsi Sulechowo (gmina Malechowo), na pd-zach od Sławna (**stružьkь-* + niem. końcówka *-e*, w drugiej części dolno-niem. *dick*, niem. *Teich* ‘staw’).
10. *Strusenitz Berge* 1838 UM we wsi Pniewo k. Jastrowia, na pd od Szczecinka (**struženica* ≤ **stružьnica*, w drugiej części niem. *Berge* ‘góry’).
11. *Strusenitz Mösse* 1838 UM we wsi Pniewo, jw. **stružьnica*, jw., w drugiej części niem. *Moos* ‘mech’).
12. *Stroseluk* HK, we wsi Machowinko na wsch od Ustki (zapewne (**stružьje* z substytucją *o* dla *u*: w drugiej części **lugь* pol. *ług* ‘łąka nadrzeczna’).
13. *Straggwiese* 1917, Surma 104³, łąka we wsi Gałęźnia nad Słupią, na pn-zach od Bytowa (**strug-* z substytucją *u* przez *a*, w drugiej części niem. *Wiese* ‘łąka’).

² J. Udolph: *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*. Heidelberg 1979, s. 273.

³ G. Surma: *Toponimia powiatu bytowskiego*. (PMT 9). Gdańsk 1990, s. 104.

W zapisach tych tylko dwa razy mamy formę *strug-* z końcówką niemiecką *-en* lub niemieckim drugim członem *-wiese*. Najczęściej podstawą nazw było deminutivum (**stružbъ*, tj. staropomorskie *stružk*, w formie zmasculinowanej, co wskazuje na polaryzację formy nazw terenowych w stosunku do apelatywnego *struga*, w femininum. Również J. Udolph (l. c.) notuje formę **strugъ*, masculinum, w zebranych przez siebie nazwach. Dwukrotnie pojawił się wariant z suf. *-*bnica* // *-enica*; zapis *Strose-* można interpretować jako formę z suf. *-*bjē*.

W sąsiadujących z naszym obszarem gwarach kaszubskich używana jest w znaczeniu apelatywnego terminu zarówno forma *strëga* (*ë ≤ ü*) 'mała rzeczka, strumyk', jak *struža* i *stružka*⁴. B. Sychta wymienia także nazwy *Strużki* dla łąki oraz *Strużkowa Góra*. *Struga* i *Strużka* jako nazwy własne małych rzek i strumieni pojawiają się bardzo często zarówno na obszarze Kaszub, jak i na Pomorzu Zachodnim (łącznie 62 razy *Struga* i 34 razy *Strużka*⁵).

Charakterystyczne dla pisowni niemieckiej jest oznaczanie *ž* przez *s* lub *sch*. Kaszubską zmianę *ŭ* w *ë* podejrzewać można tylko w ostatnim przykładzie.

Strumień jest również wyrazem ogólnosłowiańskim, z prasł. **strumy*, *-ene*. W językach zachodnio- i wschodniosłowiańskich oraz w słoweńskim występuje głównie w formie **strumen* i ma nawiązania na gruncie indoeuropejskim⁶. Forma *strumy* lub *strum* zachowała się szczerkowo w języku polskim, np. w n. rzecznych dorzecza Wisłoka, także w dorzeczu Haweli, i w kaszubskim archaicznym *strëm*. Od formy tej znany jest powszechnie w polszczyźnie derywat *strumyk*.

Na mapie sporządzonej przez J. Udolpha⁷ nazwy miejscowe i wodne od pierwotnego **strumy* znajdują się tylko na obszarze północno-słowiańskim: częste w Polsce i na terenach łużycko-połabskich, rzadkie na Białorusi i pograniczu ukraińskim. Jest to zatem dialektyzm zachodnio- lub północnosłowiański⁸. Nazwy od **strumy* są przy tym znacznie mniej liczne, niż nazewnictwo miejscowe i wodne tworzone od appell. *struga*. W języku polskim, zwłaszcza w literaturze pięknej i w folklorze, *strumień* i *strumyk* zyskały dużą popularność, inaczej niż jako podstawy toponimów.

W nazwach terenowych Pomorza Zachodniego pojawiły się tylko cztery derywaty od **strumy*, *-ene*:

1. *Der Strumien* 1836 UM, las koło wsi Gwiazdowo na pd-wsch od Sławna (= *strumień*).

⁴ B. Sychta: *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* T. V. Wrocław 1972, s. 176.

⁵ Por. E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*. Wrocław 1977, s. 116–117 i 118–119.

⁶ Por. J. Udolph: *Studien...*, s. 272–275.

⁷ Ibidem, s. 276.

⁸ Por. V. Machek: *Etymologický Slovník jazyka českého*. Praha 1968, s. 583.

2. *Stromming Moor* 1839 UM, błoto nad strumieniem we wsi Trzebielino na wsch od Kępic (być może zapis oddaje formę **strumyk*; w drugiej części niem. *Moor* 'błoto, bagno').
3. *Strumow* HK we wsi Jamno w gminie Będzino k. Koszalina (**strum* + suf. *-ov-*).
4. *Strumow-See* HK we wsi Łąbedzie (niem. Neu Labitz) koło Drawska Pomorskiego (**strum-* + suf. *-ov-*).

Z Kaszub znana jest przede wszystkim forma *strëmeń* ($\ddot{e} \leq * \ddot{u}$), zarówno jako appellativum, jak i w nazwach rzecznych (F. Lorentz podaje też deminutiva *strëmik*, *strëmišk* i *strëmeńnik*)⁹. Tak więc: *Strëmeń* – lokalna nazwa rzeki Reda lub prawe ramię Redy, lewy dopływ Czarnej Wody w prawym dorzeczu Redy¹⁰. Ponadto w monografii poświęconej nazwom rzeczonym Pomorza mamy jeszcze *Strammjen* koło wsi Kluki na terenie słowińskim oraz zapis *Strumen* z 1351 r. dla prawego dopływu Wdy, ponadto *Strumień Młyński* jako lewy dopływ Wisły i *Strumień Zęblewski* w dorzeczu Redy¹¹. Pojawia się też forma *Strumyk* (*Strum-jik*) w górnym dorzeczu Brdy i *Strumyk Karwieński* nad Bałtykiem¹². Jak widać, *Strumień* i *Strumyk* jako nazwy rzeczne występują w zasadzie na niewielkim obszarze północnych Kaszub; wyjątkiem jest nazwa w górnym biegu Brdy. Natomiast (por. mapka) nazwy terenowe tworzone od appell. *strumień* pojawiają się nieco dalej na zachód.

Warto przytoczyć nazwę Matki Boskiej *Strumiannej*: „Na Strëmanną p'ërši strëmin jidze pod lodą”¹³. B. Sychta cytuje też formę skróconą: *Stròmna*, *Štrómna*. W nazwach terenowych nie pojawiły się warianty z suf. *-n-*, mamy natomiast ewentualne warianty z suf. *-ov-*.

Zdrój (**zdrojь*) wywodzi się z pierwotnego **jьzь*+ **rojь* z wstawnym *d* pomiędzy spółgłoskami *z* – *r*. Wyraz *zdrój* znany jest też w czeskim i słowackim, ponadto w ukraińskim, jednak we wszystkich tych językach uważany jest za pożyczkę z polskiego¹⁴. Mapa nazw miejscowych i wodnych pochodzących od appell. *zdrój* sporządzona przez J. Udolph¹⁵ pokazuje w sposób niebudzący wątpliwości, iż centrum tych nazw znajduje się w Wielkopolsce; rzadziej pojawiają się one w pozostałych częściach Polski północnej, zupełnie sporadycznie gdzie indziej. W opublikowanych dotychczas tomach serii *Hydronymia Europa-ea* pojawia się wprawdzie osiem nazw rzecznych od *zdrój* (*Zdrój*, *Zdroje*, *Zdrojowa Woda*, *Zdrój Goszczyńskiego*) zlokalizowanych w Polsce środkowej i południowej, ich zapisy są jednak zwykle datowane na lata 1960–1970. Można zatem przypuszczać, że nazwy te powstały w rezultacie istnienia wyrazu *zdrój*

⁹ F. Lorentz: *Gramatyka pomorska*, T. I–III. Wrocław 1962, s. 667, 684, 685.

¹⁰ Por. B. Sychta: *Słownik gwar kaszubskich...* T. V. Wrocław 1972, s. 179.

¹¹ Por. E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Nazwy rzeczne...*, s. 117–118.

¹² Ibidem, s. 118.

¹³ B. Sychta: *Słownik gwar kaszubskich...* T. III. Wrocław 1969, s. 59.

¹⁴ Por. V. Machek: *Etymologický Slovník...*, s. 713 oraz J. Udolph: *Studien...* (przypis 15).

¹⁵ J. Udolph: *Studien...*, s. 461–464, mapa na s. 463.

w polszczyźnie ogólnej, zwłaszcza w literaturze i nie są to stare nazwy ludowe. To samo odnosi się do nazw wodnych *Zdrój, Zdroje, Zdrojek, Zdroisko* itp., pojawiających się jako nowe powojenne nazwy na terenach Ziemi Zachodnich i Północnych, w dorzeczu Odry czy Pregoły¹⁶.

Nazwy terenowe z Pomorza Zachodniego zapisywane przez Niemców w XIX i pierwszej połowie XX w. utworzone są z reguły od formy *zdrójk*, por. kaszubskie *zdrójk* ‘źródło’, też ‘studnia, z której czerpie się wiadrem’¹⁷.

Oto wykaz tych nazw:

1. *Strojik* 1926 Pallas, we wsi Kluki na terenie słowińskim (= *zdroik*).
2. *Stroyk* HK we wsi Witkowo na pd od jez. Gardno, na wsch od Ustki (= *zdrojk*).
3. *Stroietje* HK we wsi Kluki (zapewne *zdroiki*), na terenie słowińskim.
4. *Stroietje* 1926 Pallas, we wsi Kluki, być może ts., co 3.
5. *Stroiken* Br[uch] 1838 UM we wsi Łubno na pn-wsch od Miastka (pierwotnie *zdroiki*, l.mn. została zastąpiona niem. końcówką *-en*, w drugiej części niem. *Bruch* ‘bagno, błoto’).
6. *Stroiken* 1836 UM, wzgórze we wsi Objazda na pn od Słupska (pierwotnie *zdroiki*, w formie zniemczonej l.mn. wyrażona przez końcówkę *-en*).
7. *Die Strojanke* HK we wsi Kluczkowo, gmina Świdwin (od *zdroj-* z suf. *-anka* lub pl. *-anki*).
8. *Strojankefeld* HK we wsi Wisełka na Wolinie (jw., w drugiej części nazwy niem. *Feld* ‘pole’).
9. *Zdrójkowsk’e, -ich* dar LorSIW 1538, we wsi Witkowa na pd-wsch od jez. Gardno (adi. z suf. *-ovskie* od *zdrójk*).
10. *Struk W[iese]*, łąka we wsi Grabno na pd-wsch od Ustki (odczytanie zapisu jako *zdrojk* nie jest pewne, skrót *W* oznacza niem. *Wiese* ‘łąka’). Nazwa ta nie została uwzględniona na mapce.

W gwarach kaszubskich, oprócz podstawowej formy *zdrój* i demin., *zdrójk* znane są liczne derywaty: adiectiva *zdrójni*, *zdrojovi* i *zdrójski*, także *zdrojisti* jako ‘zdrojowy’ ale i ‘mokry’, ponadto *zdrojowišće* i *zdrojovisko* ‘trzęsawisko, moczar’, *zdrójc* (ts., co *zdrój*) i *zdrójcovi*¹⁸. F. Lorentz wymienia też adi. *zdrojani*, co jest o tyle istotne, iż ukazuje drogę derywacji dla nazw terenowych 7 i 8: **Zdroj-an-k(a)*¹⁹. Rodzina tego leksemu okazuje się na Kaszubach bardzo żywa i rozbudowana. W toponimii pomorskiej, w tym i kaszubskiej, znajdujemy jeszcze dwie nazwy terenowe cytowane przez B. Sychtę: *Zdrójki* i *Zdrójska*²⁰, jedną nazwę jeziora *Zdrojno* na Kociewiu, strugę *Zdrojowa Woda* na północy Kaszub²¹ oraz dwie nazwy miejscowe: **Běłjъ Zdrojъ* (możliwe też odczytanie **Bělaja Struga*) w zapisach *Baldesdruge* 1409, *Balsdrey* 1779–85, koło Świdwina oraz **Medjizdroj-bje*, dziś *Międzyzdroje*, w zapisie z 1369 r. *Mysdroge*, koło Świnoujścia,

¹⁶ Por. W. Szulowska, E. Wolnicz-Pawłowska: *Nazwy wód w Polsce*. Cz. I. *Układ alfabetyczny*. Warszawa 2001, s. 330.

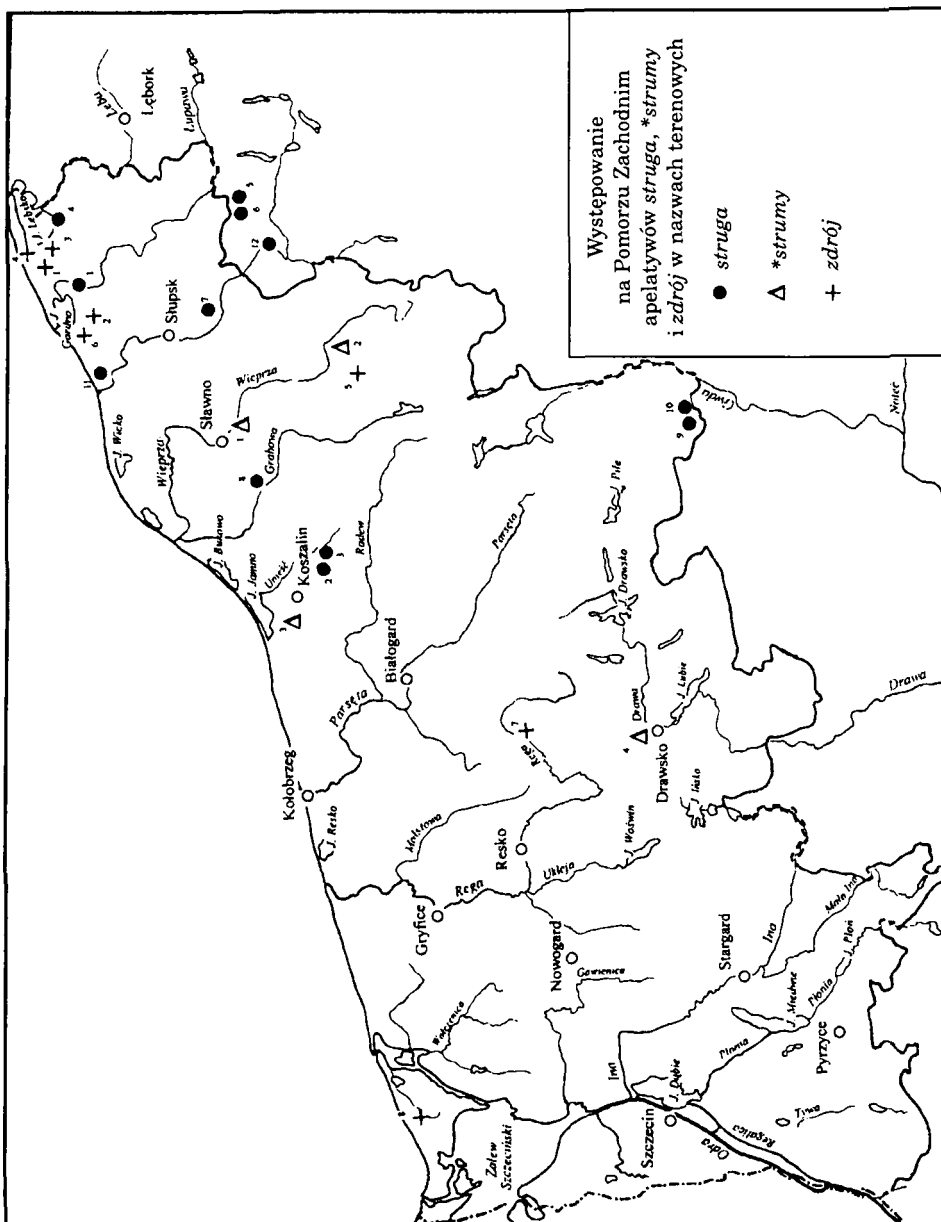
¹⁷ B. Sychta: *Słownik gwar kaszubskich...* T. VI. Wrocław 1973, s. 201.

¹⁸ Ibidem, s. 201–202.

¹⁹ Por. F. Lorentz: *Gramatyka pomorska...*, s. 755.

²⁰ B. Sychta: *Słownik gwar kaszubskich...* T. VI, s. 202.

²¹ Por. *Hydronymia Europaea*. 1. Stuttgart 1985, s. 165; 2. Stuttgart 1987, s. 127.

na Wolinie²². Wymienione nazwy miejscowe zlokalizowane są w sąsiedztwie nazw terenowych 7 i 8.

Załączona mapka nazw terenowych utworzonych od apelatywów *struga*, **strumy*, *-ene* i *zdrój* pokazuje – podobnie, jak w wypadku innych pomorskich nazw terenowych – że nazwy te zachowały się przede wszystkim na tych terenach, które najpóźniej uległy germanizacji. Po kilka nazw od wyrazów *struga* i *zdrój* gromadzi się w okolicach słowińskich, gdzie do połowy XX w. utrzymywały się resztki lokalnej gwary; poza tym trzy z cytowanych nazw lokują się w północnej części byłego powiatu bytowskiego. Pozostałe nazwy są rozproszone.

Seria studiów dotyczących dawnych (sprzed germanizacji) pomorskich nazw terenowych z uwzględnieniem ich geograficznej lokalizacji pokazuje, w jakim stopniu przetrwanie nazw terenowych na obszarach zgermanizowanych zależy jest od czasu ich germanizacji. Ukazuje też językowe związki Pomorza Zachodniego z Kaszubami.

Skróty źródeł

- HK – kartoteka R. Holstena przechowywana przez Uniwersytet Szczeciński.
LorSIW – F. Lorentz: *Slovinzisches Wörterbuch*. T.I–II. St. Petersburg 1908–1912.
Pallas – L. Roppel: *Nazwy terenowe słowińskiej wsi Kluki na podstawie mapy F. Pallasa z 1926 r.* Rocznik Gdański XXI, 1962, s. 237–264.
UM – *Messtischblätter vom Königreich Preussen*; mapy rękopiśmienne w skali 1:25 000 z lat 1826–1840 w zbiorach Staats-Bibliothek w Berlinie.

Summary

Field names formed from appellatives *struga*, **strumy*, *-ene* and *zdrój* remain predominantly in those areas which underwent Germanisation as the latest. Some of the derivatives of *struga* and *zdrój* can be found in Slavic areas, where the remnants of the local dialect survived until the first half of the 20th century; apart from that three of the quoted names are found in the northern part of the former Bytów administrative unit. The other names are distributed at random.

²² Por. E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Dawne słowińskie nazwy miejscowe Pomorza Środkowego*. Wrocław 1985, s. 254 oraz tychże: *Dawne słowińskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecińskiego*. Warszawa 1991, s. 163.